

Før historien

Om studiet af oldtidens ikke-litterære samfund

Af *Jørgen Jensen*

De efterfølgende betragtninger falder i to hovedafsnit. Dels et hvor jeg vil prøve at skitsere nogle hovedproblemer i debatten mellem historikere og arkæologer, mellem de to videnskaber, som arbejder på hver sin side af den grænse, som tilkomsten af de litterære kilder sætter. Det er den grænse, som i kulturhistorien ofte betegnes med »civilisationens opståen« i modsætning til ældre tiders såkaldt »primitive« eller »ikke-litterære« samfund. Den anden del beskæftiger sig lidt mere specifikt med det begrebsforråd, dvs. de operationelle begreber, som jeg finder det nødvendigt både at skabe og anvende, hvis man skal nå frem til en blot nogenlunde forsvarlig beskrivelse af de såkaldt ikke-litterære samfund.

Udgangspunktet for alt dette er nogle betragtninger, jeg for en årrække siden anstillede omkring forholdet mellem den forhistoriske og den historiske videnskab (Jørgen Jensen 1966). Jeg prøvede her at præcisere, at noget skel ikke lader sig trække mellem de to videnskaber. Mit grundsynspunkt var, at det er orienteringen mod det bredt samfundsmæssige, som i den nyere tid har placeret arkæologien som en historisk disciplin i den moderne betydning af begrebet historieforskning.

Det var i 1966, forud for det nybrud inden for den arkæologiske videnskab, som siden skulle forvandle faget totalt. Dette nybrud kom f.eks. klart til udtryk i den alt for tidligt afdøde, engelske arkæolog David Clarkes arbejder, hvor man f.eks. kunne finde bemærkninger om, at »arkæologerne har koncentreret sig alt for meget om at øge mængden af deres data – og alt for lidt om at forbedre kvaliteten af deres operative begreber (David Clarke 1968, 636). David Clarke, og med ham en række andre forskere, åbnede dermed op for

en debat, som ikke blot kom til at foregå mellem arkæologer alene, men også, specielt i de engelsksprogede lande, omfattede historikere og samtlige de discipliner, som hører hjemme under, hvad man dér kalder kulturel antropologi.

Hele denne debat var bl.a. udtryk for en bestræbelse på at dyrke en tværfaglighed inden for humaniora og socialvidenskaberne, som var almindelig fremherskende i slutningen af 1960'erne, og som fortsatte igennem det følgende årti. I den forhistoriske videnskab fik den navnlig betydning derved, at arkæologerne erkendte, hvorledes de befandt sig i skæringspunktet mellem en lang række fag, en situation, som af mange opfattedes som problematisk, men som også af mange andre blev taget op som en frugtbar udfordring. For et vigtigt resultat af debatten blev, at man nu ofte inddrog materielle forhold som forklarende, hvor de tidligere havde været overset i samfundsanalysen – og at man samtidig blev opmærksom på de bevidsthedsmæssige forholds indflydelse på områder, som hidtil havde været analyseret alene ud fra materielle faktorer.

Jeg tror, at hele denne udvikling kom til at føre til, at arkæologien igen indtog noget af den plads, den tidligere havde haft i den almindelige kulturdebat. For jeg vil vove den påstand, at mange af de grundbegreber, som netop findes i den debat, det være sig begreber som »primitiv«, »laverestående«, »udvikling«, »højkultur« osv. – begreber, som indgår i debatten om f.eks. vort forhold til den tredje verdens lande, de stammer fra den arkæologiske, populære litteratur. Samtidig har faget imidlertid også ved ofte at blande videnskab og myte, legitimeret myten, tilsyneladende – og har derved kunnet bruges som

Jørgen Jensen, f. 1936, mag.art., museumsinspektør, Nationalmuseets 1. afd.

støttepille i politiske og ideologiske bevægelser (se bl.a. Chr. Keller 1978). Alt dette er måske ikke så mærkeligt, eftersom arkæologien arbejder med et tidsperspektiv, som rækker over talløse årtusinder. Den har derved let ved at blive myteskabende – men skulle eventuelt også have en chance for at kunne bidrage til den almindelige kulturdebat, eller civilisationskritik, om man vil, da denne jo netop ofte må basere sig på sådanne lange perspektiver.

Det har ellers været skik og brug blandt arkæologer at holde sig lidt i baggrunden, når f.eks. historikerne ytrede sig. For de sidstnævnte stod jo med et ganske anderledes nuanceret kildemateriale sammenlignet med arkæologernes fattige potteskår og stenøkser. Det var nu nok også en tilbageholdenhed, som havde sit udspring i gamle fordomme. Fordomme om, at forhistorikeren ikke er historiker – og det er han jo heller ikke i ordets egentlige betydning. Men det hænger også sammen med, at de ikke-litterære samfund først i de seneste årtier for alvor er blevet anerkendt som studieobjekter for historieforskningen. Det er en ændring, som bl.a. er sket som følge af den vestlige historieskrivnings konfrontation med ikke-europæisk historie, noget som enkelte historikere (Niels Steensgård 1980) overbevisende har peget på har medført en relativisering af nogle af de mest grundlæggende begreber i historieforskningen, begreber som f.eks. klasse og stat. Her stod man jo tidligere med begreber, hvis indhold i europæisk sammenhæng syntes så indlysende, at man kunne glemme at anskue dem som de historiske fænomener, de egentlig er. Man kan her tænke på, hvorledes også den økonomiske antropologi er begyndt at betragte den markedsøkonomi, som integrerede det 19. århundredes europæiske kapitalisme, som et historisk og antropologisk set helt unikt fænomen – og som gjorde denne samfundstype klart forskellig i struktur, fremtoning og konsekvens fra enhver anden samfundstype, der lå forud for den (Karl Polanyi 1971).

Men jeg vil kort vende tilbage til den opfattelse af forholdet mellem arkæologi og historie, der var gældende helt op i 1960'erne,

og som især deltes af mere konventionelle historikere, for hvem de skrevne dokumenter var nok så sakrosante – og som følgelig måtte benægte, at størsteparten af den menneskelige race nogensinde havde haft en egentlig historie. Typisk i så henseende var f.eks. Cambridge professoren H. Trevor-Roper, som engang udtalte, »måske vil der i fremtiden engang blive en afrikansk historie at studere. Men som sagerne står nu, er der ingen. Der er kun europæernes historie i Afrika – resten er mørke«.

Nu har Afrika lige som de fleste andre områder på jorden været beboet af mennesker i årtusinder og har dermed en forhistorie indeholdt i folkevandringer, i redskaber fundet i jorden, i udgravede bopladser, i lingvistiske vidnesbyrd og i orale traditioner. Men Trevor-Roper havde jo ret på en måde, som han dog selv næppe ville indrømme. De fleste mennesker, uanset om de er afrikanere, middelalderlige europæere eller arbejdere i det 19. århundredes England, har levet i det mørke, som Trevor-Roper taler om, og hvortil de er blevet henvist af dem, som optegner og forklarer »civilisationens« fremtrængen. Man må vel snarere udtrykke det sådan, at når Trevor-Roper siger, at Afrika ikke har nogen historie, så mener han, at det ikke har en historie, han kan bruge (Stanley Diamond 1981).

Nu er dette syn på historieforskningens skrevne kilder, som Trevor-Roper gav udtryk for, nok ved at være et overstået stadium. Arkæologien og historieforskningen har i de sidste par årtier nærmet sig hinanden – og vi er efterhånden ved at være fjernt fra den situation, som nu afdøde professor Aksel E. Christensen satte lidt på spidsen i 1969 i sin bog »Vikingetidens Danmark«. »Historikeren kan ikke overlade oldtidssynthesen til arkæologen alene«, skrev han. Og han lod også handling følge ord. I oldtidsafsnittet i Gyldendals store Danmarkshistorie, hvis første bind kom i 1977, finder man som indledning et afsnit om oldtidshistorien, skrevet af en historiker (I. Skovgård-Petersen 1977). Sammenligner man dette afsnit med, hvad der i dag, både dansk og internationalt, bliver skrevet af syntheseorienteret oldtidshistorie, vil man

nok bemærke en række iøjnefaldende forskelle. Det skal jeg imidlertid ikke fordybe mig i, men derimod kort pege på nogle overensstemmelser mellem de forskellige nyorienteringer i henholdsvis historieforskningen og den arkæologiske forskning for at understrege min tidligere påstand om en mere generel sammenhæng.

I arkæologien har man igennem de sidste 10–15 år talt om en »New archaeology«. Det er en speciel, ikke særlig veldefineret retning, der især har været til debat i engelsk og amerikansk forskning men sandelig også i dansk (se K. Kristiansen 1978, C. J. Becker 1979 og J. Jensen 1979). Denne nye arkæologi er især karakteriseret af en meget konsekvent anvendelse af kvantitative metoder, dels af en hypotetisk, deduktiv metode, der står i klar modsætning til tidligere tiders arkæologiske induktive metode. Jeg skal senere vende tilbage hertil. Men når det gælder den nye arkæologis generelle fremtoning, er der tale om en ganske påfaldende overensstemmelse med den såkaldte »New economic history«, der lige som den arkæologiske »New archaeology« er blevet båret af en næsten religiøs begejstring, og lige som den har den været centreret omkring enkelte forskere eller guruer, kunne man næsten kalde dem.

Begge retninger må utvivlsomt forstås som et svar på udfordringen fra de kvantificerende samfundsvidenskaber. For arkæologiens vedkommende er der i hvert fald ikke tvivl om, at inspirationen er kommet fra den engelsksprogede kulturantropologi.

Den nyopdagede inspiration fra den kulturelle antropologi, dvs. etnografien og etnologien, førte imidlertid også til en kontakt til specielt den strukturalisme, der trivedes inden for fransk kulturantropologi, centreret omkring navne som f.eks. Claude Lévi-Strauss, Pierre Clastres og Marcel Mauss. Ligesom man i Frankrig i Annalesskolen stadig tydeligere kan se en tilnærmelse til den historiske antropologi, således kan man også i dele af den europæiske arkæologi se en bevægelse i samme retning. Strukturalismens begrebsmæssige klarhed har virket åbenlyst tiltrækkende på mange arkæologer. Jeg opfatter f.eks. oldtidsafsnittet i Dansk Socialhi-

storie (Jørgen Jensen 1979) som påvirket af netop de strukturalistiske operative begreber.

Før i tiden, dvs. helt fra det videnskabelige gennembrud i arkæologien omkring århundredeskiftet, har dansk arkæologi imidlertid også været stærkt påvirket af tysk arkæologi. Det gjaldt især de operative begreber, der navnlig var hentet fra kulturkredslæren, lingvistikken og racelæren. Men på det teoretiske plan er det som om den inspiration ikke har ladet sig opretholde efter 2. verdenskrig. Også her aner jeg ligheder med situationen i historieforskningen. Egentlige nybrud inden for de sidste par generationer er vanskelige at få øje på både i tysk historievidenskab og arkæologi. De er så småt ved at manifestere sig, men ændringerne inden for begge fagområder synes endnu at være forholdsvis svage.

Man kunne blive ved med at påpege sammenhænge af denne art. F.eks. hvorledes svensk arkæologi tidligere end i de øvrige nordiske lande lod sig påvirke af de kvantificerende samfundsvidenskaber (f.eks. M. P. Malmer 1962). Det er noget, som også synes at gælde i svensk historieforskning. Og endelig bør vi nævne, hvordan vi her i Danmark i arkæologien har set en marxistisk præget debat og et opgør med positivistisk tænkning, ganske på linie med, hvad man kunne finde i flere af de nyere danske historiske tidsskrifter.

På trods af en manglende direkte kontakt har lighedspunkterne mellem den teoretiske udvikling i de to fag – historieforskningen og arkæologien – altså været nok så iøjnefaldende. Men jeg skal da ikke udelukke, at Aksel E. Christensen havde ret, da han som svar på min bemærkning i 1966 (Jørgen Jensen 1966,6) om, at »noget skel lader sig ikke drage mellem historieforskningen i almindelighed og arkæologien i særdeleshed« – da bemærkede han: »til harmonien på det teoretiske plan svarer den faktiske udførelse af oldtidens historieskrivning dog ingenlunde i noget af de nordiske lande« (Aksel E. Christensen 1969, 21).

Der er altså fortsat grund til at undersøge relationen mellem de to fagområder noget nærmere. Her skal jeg ikke komme ind på forskellen i selve kildematerialet, dvs. arkæologens fortrinsvise brug af ikke-meddelende

kilder – og historikerens overvejende brug af meddelende kilder. Det vil være en diskussion, som næppe vil føre os nærmere det problem, vi har rejst her. For historikeren spiller de ikke-meddelende kilder jo efterhånden også en ganske betydelig rolle. Se f.eks. på det opsving middelalderarkæologien og industriarkæologien har taget. Nej, der ligger nok mere i, at historikeren ifølge sagens natur fortrinsvis beskæftiger sig med samfund, hvis organisationsform er staten – det er jo den slags samfund, som er litterære og altså efterlader skriftlige kilder. Jeg skal imidlertid tage mit udgangspunkt i en konkret situation: da jeg for nogle år siden blev stillet den opgave at skrive om oldtidens samfund i samleværket »Dansk Socialhistorie«, var en af forudsætningerne, at de enkelte bind skulle beskrive de sociale klassers indbyrdes forhold igennem Danmarkshistorien. Her stod jeg over for en nok så håndfast opfattelse af klassebegrebet, tydeligt præget af, at mine historiske kolleger alle arbejdede inden for et tidsrum, hvor Danmark var en stat. Og jeg måtte tænke med franskmændene Pierre Clastres (1977), at historien hos de folk, som har en historie, nok er klassekampens historie. Men, fortsætter Clastres, og her sætter han selvfølgelig sagen lidt på spidsen, det kan siges med lige så stor ret, at historien hos folk *uden* historie, altså bl.a. oldtidens folk, er historien om deres lange kamp *mod* staten. Jeg skal prøve at uddybe dette nærmere.

Pierre Clastres er en af de franske socialanthropologer, som arbejder i den strukturalistiske tradition, som er grundlagt af forskere som bl.a. Emile Durkheim. Han har skrevet en bog, *La société contre l'état* (1974), og i den foretager han et opgør med den etnocentricitet, dvs. den helt specifikke vestlige synsmåde, som præger umådelig megen vestlig historieskrivning og samfundsvidenskab. Det væsentligste skel mellem de forskellige samfundstyper, siger Clastres, er skellet mellem dem, som har en stat og dem, som ikke har det. Mellem de civiliserede og de primitive, om man vil. Det var altså de primitive, jeg skulle skrive om i mit bind af socialhistorien – og så var klassebegrebet jo lidt vanskeligt at håndtere, eftersom jeg vil henføre det til stats-samfundet.

Clastres er ikke evolutionist i den forstand, at han ser udviklingen fra det statsløse samfund til staten som noget uundgåeligt. Tværtimod siger han, er der oftest tale om et brud af ganske radikal natur. Det er min fornemmelse, at der er flere vikingetidshistorikere her i Danmark, der er ved at få øjnene op for det forhold – og det vil forhåbentlig lede til et nærmere samarbejde med forhistorikerne.

Clastres bestemmelse af staten er den klassiske. Han siger bl.a., at det, som kendetegner en stat, er, at magten er centraliseret og opretholdes gennem anvendelse af legitimeret, fysisk voldsanvendelse, dvs. at en person eller en gruppe kan tvinge andre til mod deres vilje og ønske at handle på bestemte måder. Over for dette stiller Clastres en lang række samfundstyper, kendt fra kulturanthropologien såvel som fra oldtidshistorien og den tidlige historie. Gennem en række empiriske eksempler viser han, at lederne dér i virkeligheden er uden magt i vor forstand af ordet. Et andet vigtigt træk er, at vi her har at gøre med usædvanlig stærkt integrerede systemer, i hvilke økonomi, politik, samfund og kultur, er uløseligt forbundet på grund af slægtskabssystemets kærnefunktion. Manglen på økonomiske og politiske institutioner, der ligner vore, samt manglen på vor teknologi betyder, at disse samfund fungerer efter regler og principper, som er totalt forskellige fra vore – og at vi derfor ofte mangler ord og begreber til at beskrive dem.

Endnu et træk, som efter Clastres mening er vigtigt, er, at disse samfund, bl.a. for at forhindre konflikter, der kan true deres overlevelse, er ivrige efter at forkaste den magt, bygget på fysisk vold, som naturligvis også fascinerer dem. Herved bliver lederen eller høvdingen et symbol, ikke på magt; men på individuel afmagt i forhold til samfundshelheden. Jeg citerer Clastres: »overgangen fra høvdingedømme til stater betegner et strukturelt brud. Den er en mutation, som forårsager fremkomsten af den faktor, hvis fravær netop definerer primitive samfund, nemlig den hierarkiske autoritet, magtrelationen, undertrykkelsen af mennesker – med eet ord, staten.

Dette forhold er blevet udtrykt således:

fremfor at karakterisere de primitive ved at de mangler noget, som vi, de civiliserede, har, kan man vende det om og sige, at de civiliserede samfund, staterne, er karakteriseret ved at mangle det, som de primitive har, nemlig den sociale solidaritet, som bestræber sig på at forhindre enkelte personer eller grupper i at opkaste sig til herskere på bekostning af de øvrige samfundsmedlemmer og imod deres vilje. (K. Hastrup og J. Ovesen 1980, 185).

Hele denne tvedeling, siger Clastres, betyder ikke, at vi ikke kan tale om politisk magt i disse såkaldt primitive samfund. Og han fortsætter (Clastres 1977, 14): de menneskelige samfund kan ikke deles i to grupper: samfund med politisk magt og samfund uden en sådan. Tværtimod, politisk magt er noget, som er universelt, den sociale virkelighed iboende, uanset om denne defineres i form af slægtsskabstermer eller sociale klasser. Men den politiske magt manifesterer sig i to vidt forskellige former: magt som bygger på legitimeret vold, og magt som ikke baserer sig på vold.

På det punkt, siger Clastres, har vi brug for noget af en kopernikansk revolution (ibid. s. 17) i den forstand, at antropologien og historieforskningen hidtil har ladet primitive kulturer kredse rundt om den vestlige civilisation i en centripetal bevægelse, så at sige. Vi må lære at opfatte primitive samfund gennem begreber, som passer til deres og ikke til vor virkelighed. Vi må altså finde et andet centrum i det historiske univers end den specielle variant af den menneskelige kultur, som har staten som organisationsform.

Se, det er jo en relativisering af vore traditionelle vestlige begreber om udvikling, der jo ofte ser staten eller civilisationen som udviklingens foreløbige endepunkt. Og klassebegrebet har i hvert fald ikke sin plads her.

Beslægtede tanker har iøvrigt, som jeg allerede har nævnt det, været fremsat inden for den økonomiske antropologi, bl.a. hos tysk-amerikaneren Karl Polanyi, der på det økonomiske område fremholder, at i den moderne verden er samfundet indlejret i økonomien, medens i det såkaldt primitive samfund er det lige omvendt, dér er økonomien indlejret i samfundet, forstået sådan, at ingen øko-

nomisk handling er tænkelig, uden at den er knyttet til et omfattende sæt af sociale relationer. Jeg skal senere vende tilbage hertil, men først vil jeg forfølge Clastres tankegang yderligere for at karakterisere hans to idealtyper over for hinanden: det »statiske« eller det »selvreproducerende« samfund på den ene side – og på den anden side det »dynamiske« samfund, hvis organisationsform er staten, og som jo er hovedparten af alle historikers studieobjekt.

Men først vil jeg lige redegøre for, hvad jeg forstår ved en idealtipe. Den idealtypiske konstruktions værdi består deri, at den fungerer som et karakteriseringsmiddel ved bestemmelsen af historiske fænomener. Dens opbygning sker ved, at man udvælger én eller flere sider af det sammensatte kompleks af iagttagelser og sammenføjer dem til en helhed. Man kan sige, at den rene idealtypiske konstruktion aldrig forekommer i virkeligheden, den er, som navnet angiver, en anskueliggjort idé, og den anvendes til at karakterisere det kompleks af iagttagelser, man står over for. Den benyttes altså til bestemmelsen af en eller flere af det givne iagttagelseskompleks' ideer. Men det må aldrig glemmes, at den ikke kan omfatte hele den realitet, den udspringer af. Man kan bl.a. konstruere flere forskellige idealtypiske konstruktioner på grundlag af det samme materiale – de kan alle være lige rigtige, ingen af dem behøver at ligne hinanden, og ingen behøver at eksistere i virkeligheden. Man benytter kort sagt de idealtypiske konstruktioner til at søge anrebspunkter for mulige vurderinger af fænomenkomplekset (Jørgen Jensen 1966, 21).

Men jeg lovede at uddybe nogle tanker omkring Pierre Clastres to idealtyper af samfund – de »primitive« og de »civiliserede«, eller de selvreproducerende og de dynamiske. Jeg kan gøre det ved en omtale af Claude Lévi-Strauss' noget mere subtile skellen mellem såkaldt »kolde«, dvs. primitive og såkaldt »varme«, dvs. civiliserede samfund. Disse tanker er for nylig blevet introduceret på dansk af socialanthropologerne Jan Ovesen og Kirsten Hastrup (1980), der beskriver dem således: det moderne samfund i Lévi-Strauss' forstand er varmt. Det kan sam-

menlignes med en dampmaskine. Det fungerer på grundlag af en forskel (for dampmaskinens vedkommende en forskel i temperatur). For vort samfunds vedkommende på grundlag af social ulighed. Lévi-Strauss siger videre, at ligesom dampmaskinen producerer de moderne samfund enormt meget arbejde, og det sker på grundlag af et energiforbrug, som langsomt bortæder grundlaget for produktiviteten, medmindre ny energi tilføres. Det er jo ikke ukendte tanker i vore energikrisetider. Det store energiforbrug er imidlertid ikke det eneste, som karakteriserer det moderne samfund. Resultatet af den store produktivitet er også en tilsvarende produktion af social uorden. Lévi-Strauss kalder det entropi – en social uorden, som altså gælder forholdet mellem mennesker.

Modpolen til de varme samfund er de kolde. De fungerer med et meget lille energiforbrug og fortsætter med at reproducere sig selv. Følgelig skabes meget lidt entropi, eller uorden i de menneskelige relationer, blandt andet fordi de ikke forudsætter nogen social ulighed fra begyndelsen.

Her kommer det historiske ind i billedet. På grund af det ringe energiforbrug og deraf ringe produktion af social uorden, opfatter man ofte de primitive samfund som historieløse. Men det er naturligvis ikke korrekt, for ethvert samfund har en historie, som går lige tilbage til dets oprindelse. Her kommer Lévi-Strauss med den måske lidt vanskelige formulering, at medens de såkaldt primitive samfund bader i en historisk vædske, over for hvilken de anstrenger sig på at forblive uigennemtrængelige, så internalisere det moderne vestlige samfund så at sige historien for at bruge den som drivkraft i sin udvikling (Lévi-Strauss 1961).

De to typer samfund har derfor vidt forskellige forhold til historien. De kolde samfund flyder i historien, og de holder sig flydende, fordi de lukker historien ude. Omvendt suger de varme samfund historien ind og omsætter den i bevægelse. Medens de primitive samfunds reaktion på historien resulterer i et forsøg på en opretholdelse af den sociale orden, vi kalder dem jo også traditionelle samfund, så resulterer civilisationens

reaktion på historien i social uorden eller entropi (K. Hastrup og J. Ovesen 1980, 186).

Et godt eksempel herpå, som jeg lige kan nævne, er det, som Niels Steensgård har fremhævet i sin artikel i *Historisk Tidsskrift* (1980), hvor de malajiske historikere på Java efter hollændernes ankomst til Batavia i 1620'erne ved hjælp af forskellige genealogiske manipulationer satte hollænderne i forbindelse med det gamle shivaistiske dynasti på Vestjava og dermed legitimerede hollændernes tilstedeværelse inden for deres traditionelle historiesyn. Og det gik for en tid, man lukkede så at sige historien ude. Som Niels Steensgård skriver, »det kunne derefter gå et par hundrede år, før javanerne opdagede, at deres verden var gået til grunde«. Historiens formål i dette samfund var altså helt eentydigt at opretholde den sociale orden. (Niels Steensgård 1980, 98).

Nu er der med de kolde og varme samfund ikke tale om andet end idealtypiske konstruktioner. Der er ikke tale om nogen evolutionistisk determinisme i tankegangen. Hovedtanken er derimod, som Lévi-Strauss fremfører det, at alle sociale systemer rummer både kolde og varme aspekter i sig, men i vidt forskellig grad.

Disse tanker er, som jeg nævnte det før, for nylig blevet fremlagt på dansk af socialantropologerne Kirsten Hastrup og Jan Ovesen (1980). De udtrykker det således, at det sociale system skaber orden som kultur, medens det producerer uorden som samfund. Med kulturen må man forstå alle aspekter af menneskets tilpasning til omgivelserne: agerbrugsteknologien, produktionen af materielle objekter, organiseringen af vareudvekslingen etc. Samfundet, i modsætning til kulturen, omfatter derimod relationerne mellem mennesker – og det er på dette plan, at statssamfundet er storproducent af uorden. Men det er også i statsdannelserne eller civilisationerne, at man finder klare udtryk for deres kulturelle orden: monumenter som bygningsværker eller maskiner. Men deres skabelse forudsætter social ulighed mellem de administrerende og de administrerede – og deraf følger igen social entropi i form af sociale konflikter, f.eks. Dette uordentlige resultat søger de primitive

at undgå, at dér har den moderne socialanthropologi erkendt, at det sker på grund af en modstand, som er langt mere bevidst og systematisk, end vi i vor tilvante forståelse, altså i vor etnocentricitet, kan fatte.

Konklusionen er altså, at de primitive kulturer derfor langt sjældnere producerer monumenter over store ordener. Men det sker dog, og det er i dette lys, man f.eks. skal se arkæologernes intense interesse i de senere år for at finde spor efter sådanne monumenter. Jeg kan som eksempel nævne de mærkelige anlæg, som her i Danmark er begyndt at dukke op i det sidste tiår, de såkaldte »Sarup-anlæg«. Disse anlæg kan opfattes som de første bondesamfunds forsøg på, for 5000 år siden, at skabe centrale samlingspladser, hvor allehånde sociale og kultiske foranstaltninger gennemførtes, og hvor man må formode, at den sociale orden bekræftedes, netop gennem fælles ceremonier, som havde en integrerende funktion for de mange, og dengang hver for sig stærkt ekspanderende unge bondesamfund (N. H. Andersen 1980).

Hvad disse bemærkninger skal føre frem til er bl.a. en påpegning af Lévi-Strauss' synspunkt, nemlig, at primitivitet og civilisation er yderpoler i al menneskelig erfaring. Det er det, Lévi-Strauss har skildret i sin bog »Den vilde tanke« (1969).

Her viser han bl.a., at den primitive og den civiliserede adfærd er til stede i al menneskelig adfærd, men det afgørende er, at den relative vægtning varierer fra samfund til samfund. »Fælles for den vilde og den civiliserede tanke er deres forsøg på at skabe forståelse og begrebsmæssig orden i verden, men de benytter vidt forskellige strategier for at opnå den forståelse og orden. Som individer er vi i den henseende ikke anderledes end de primitive, men vor kultur har lært os at prioritere anderledes, at give analysen prioritet fremfor syntesen. Tanken er blevet tæmmet af og i vort samfund, men den vilde tanke eksisterer nedenunder eller ved siden af, og den leverer sine egne, ofte knap hørlige kommentarer til verdenssituationen (K. Hastrup og J. Ovesen 1980, 189).

Disse betragtninger har jeg anført for at give en baggrund for de forsøg, der i øjeblikket

gøres inden for arkæologien på at skabe et sæt af begreber, der nærmer sig de såkaldt primitive samfunds virkelighed, mere end de tager deres udgangspunkt i vor vestlige verdens. Og jeg vil forsøge at gøre det ved at belyse lidt af det, jeg kaldte den hypotetisk, deduktive metode, og som jeg netop anså for et væsentligt træk ved den nye arkæologi. Med denne metode har arkæologien knyttet sig nært til et samarbejde med kulturanthropologien, dvs. til anvendelsen af etnografiske modeller. Det er naturligvis en ganske problematisk situation, når man betænker, hvor spinkelt arkæologiens kildemateriale er, sammenlignet med det man råder over i kulturanthropologien eller i historieforskningen. Og når arkæologien så ofte har virket myteskabende, skyldes det netop, at man ikke har kendt sine begrænsninger i forholdet til de etnografisk-historiske »paralleller«. Det turde være klart, at man ikke på grundlag af f.eks. fundene af en serie moselig som »Tollundmanden«, »Grauballemanden«, etc. kan rekonstruere retsregler eller religiøse trosforestillinger i den sene bronzealder og tidlige jernalders agrarsamfund. Det er søgt gjort, og det er ikke mærkeligt, at netop den slags arkæologi har vakt skepsis hos fagfolk fra nabodisciplinerne. Derimod er jeg ikke i tvivl om, at arkæologen ved at bruge etnografiske og historiske paralleller i hovedtrækkene kan bestemme arten af de samfund, han udgraver, hvis de modeller eller idealtyper, han vurderer sit kildemateriale i relation til, viser sig anvendelige, dvs. leder frem til fornyede, frugtbare empiriske undersøgelser. På det punkt svarer brugen af modeller i arkæologien ganske til brugen af lovmæssighedsbetragtninger i f.eks. historieforskningen, sådan som Carl G. Hempel har beskrevet det: han opfattede »loven« som en slags forklaringskitser (explanation sketches), der i forskningsarbejdet skulle udfyldes yderligere med relevante data for at blive fuldt dækkende forklaringer. Udfyldningen fordrer videregående empiriske undersøgelser, for hvilke skitsen angiver retningen (Carl G. Hempel 1942).

Jeg skal i denne sammenhæng begrænse mig til at omtale forsøgene på at rekonstruere nogle af grundtrækkene i de socio-økonomiske

institutioner i oldtidens samfund, således som jeg har forsøgt at gøre det i oldtidsbindet af »Dansk Socialhistorie« (Jørgen Jensen 1979). Men jeg må nok også her tilføje, at der er knyttet store vanskeligheder til en isoleret, økonomisk betragtningsmåde i sådanne sammenhænge. Specielt Karl Polanyi, men også en lang række andre økonomiske antropologer har jo netop vist, at enhver økonomisk aktivitet er »et totalt socialt fænomen«, dvs. dybt forankret i et sæt af sociale forpligtelser.

Jeg skal ikke her komme ind på diskussionen mellem de tre hovedretninger inden for dette problemområde, nemlig den formalistiske, den marxistiske og den substantivistiske. Blot anføre, at mit udgangspunkt er den sidste. Substantivismen skylder først og fremmest Karl Polanyi sin udformning, men den har sine forudsætninger i arbejder af Weber, Malinowski, Thurnwald, Tönnies og mange andre. Hovedpunktet i substantivismens teorier er, at hele det begrebsapparat, som vi kender fra den moderne økonomi, f.eks. med dens teorier om udbud og efterspørgsel, vil være uanvendeligt eller direkte vildledende, dersom man overfører det på såkaldt primitive økonomier, hvor markedsdannelse ikke findes eller har en helt anden funktion end i vor verden. Men det er netop den overføring af moderne, økonomiske begreber, man har benyttet sig af, når man i den traditionelle arkæologi skulle beskrive f.eks. oldtidens handel. Herved har man ikke opnået andet end at skabe en række anakronistiske begreber, »bronzealderens handelsmænd« f.eks.

Brugen af idealtyper, hentet fra kulturanthropologien, i arkæologien fordrer også, at man gør sig klart, hvordan sådanne idealtyper opstår. Man kan spørge som den amerikanske økonomiske antropolog George Dalton (1980, 18) gør det: hvordan kan det være, at vidt adskilte grupper af samfund, uden kontakt med hinanden, udviklede og anvendte næsten identiske socioøkonomiske institutioner, som lader sig ordne i en art institutionel typologi? Svaret er, at alle disse ikke-litterære samfund var begrænset på samme måde i forhold til deres materielle forsyningssituation. Disse samfund, hvad enten

det var stammefolk i Ny Guineas højland eller stammefolk på Nordamerikas vestkyst, manglede netop de institutioner og den teknologi, som bærer de moderne industrinationer, dvs. maskinteknologi, anvendt videnskab, mobil arbejdskraft og et intergreret marked, hvori indgår brugen af penge i moderne forstand, samt en statslig organisation. Det er manglen på disse institutioner, som skaber lighederne mellem de såkaldt primitive samfunds økonomi. Men der er også andre og helt enkle forhold, som gør, at vi finder fælles principper, regler og institutionaliserede fremgangsmåder i disse samfund. Den materielle forsyningssituation vil altid være styret, dvs. adgangen til ressourcerne vil altid være kontrolleret, simpelthen fordi en undlædelse heraf ville føre til samfundets udslettelse. Et økonomisk system skal således forstås som det sæt af regler og institutioner, igennem hvilke den materielle forsyning sikres.

Samtidig finder man også i disse samfund en række konstant genopdukkende træk som krigsførelse, risiko for fødemangel, lille gruppestørrelse, beslægtede religiøse trosforestillinger etc. Underkastet alle disse begrænsninger og konstanser blev samfundene tvunget til ret ens svar på deres situation. Disse svar udtrykkes ikke blot i erhvervsformen i form af jagt, indsamling og svedjebrug, men også i de sociale og kulturelle måder at gøre tingene på, som f.eks. i ceremoniel udveksling af værdigenstande og en dermed forbundet etablering af alliance-systemer.

Naturligvis er der store nuanceforskelle i disse udtryksformer fra samfund til samfund. Samtidig er en af de vigtigste variabler f.eks. graden af politisk integration. Det er blevet udtrykt således, at forskellige grader af politisk centralisering hver har deres karakteristiske måde at løse den sociale integration på. Men samfund, der befinder sig på samme niveau af politisk centralisering, har en tendens til at løse problemerne på en indbyrdes beslægtet måde (A. Sherratt 1972, 508). Det er grunden til, at der i oldtidsbindet af »Dansk Socialhistorie« er lagt så stor vægt på forsøget på at bestemme graden af den sociale integration i de forskellige udviklingsstadier af Danmarks oldtid. Det er en fremgangsmåde,

som synes at være frugtbar ved bestemmelsen af, hvordan f.eks. vareudvekslingssystemerne fungerede.

Vender vi os til de to samfundsformer, vi kort nævnede før: Nordvestindianerne og Ny Guineas højlandsfolk, så vil vi se, hvorledes f.eks. ceremoniel udveksling dér fortrinsvis foregik mellem slægter, som havde etableret interne alliancer. Udvekslingerne var nødvendige bl.a. for at fastholde freden inden for alliancerne. De var også nødvendige for at fejre vigtige, sociale begivenheder. De objekter, som udveksledes, var »prestige-varer«, værdigenstande som smykker af sjældne råmaterialer, stenøkser, grise osv. Og de udveksledes som sagt som en forpligtelse ved specielle lejligheder for særlige tjenesteydelser (det kunne f.eks. være militær bistand), eller for at etablere eller opretholde slægtsalliancer (brudegaver f.eks.), eller for at undgå eller afslutte fjendtligheder (mandebod f.eks.) eller endelig i hungersnød-situationer for at opnå nødvendige tilskud af fødevarer (George Dalton 1971).

Lighederne i begrænsninger, konstanser og sociale institutioner, i samfundenes ringe størrelse og slægtsskabsmønstret i den sociale økonomi, arten af den tilgængelige teknologi, ligheden i behovet for eksterne alliancer, som skulle tjene formål som bl.a. handel, tilførsel af kvinder og krigsførelse, førte altså disse samfund til at anvende basalt set ens midler såsom ceremoniel udveksling baseret på værdigenstande – og dermed kan vi sætte disse samfund i en klasse for sig, dvs. at de strukturelt er forskellige fra andre grupper. At de hører til samme klasse betyder naturligvis ikke, at de er identiske. For identiske er naturligvis heller ikke Ny Guineas højlandsfolk med f.eks. de neolitiske agrarsamfund i Danmark omkring 3500 f.Kr. Men de strukturelle ligheder mellem de to samfundsformer, som anes i lighederne mellem deres udvekslingssystemer, specielt hvad angår de ceremonielle stenøkser (F. Højlund 1979) gør, at man med rimelighed kan sætte dem i een og samme klasse, dvs. henføre dem til een og samme idealtipe – og så gennem fortsatte empiriske undersøgelser søge at bestemme deres egenart.

Iagttagelserne i Ny Guineas højland er, som påvist af bl.a. Flemming Højlund, i flere henseender et mønstereksempel på, hvilken rolle produktionen og fordelingen af værdigenstande kan have for reproduktionen af et stammesamfund. Flemming Højlund har her peget på, at afgørende, socialt og politisk set, er den direkte kontrol over mennesker og derigennem resultatet af deres arbejde – ikke kontrollen over jorden f.eks. Kontrollen udøves via kontrol med udvekslingen af værdigenstande, som er nødvendige for at knytte og vedligeholde de sociale relationer, f.eks. i forbindelse med brudepriser. Der fandtes ikke i højlandet nogen udviklet, social stratifikation, hvor man i kraft af fødsel eller afstamning havde krav på f.eks. et fast defineret embede. Derimod gav manipulationen med udvekslingen af særlig værdifulde genstande med symbolsk værdi muligheden for opkomsten af såkaldte Big Men. Ved at skabe et afhængighedsforhold, f.eks. ved at investere i unge mænds brudepris, kunne en Big Man opbygge en gruppe af satellitter omkring sig, bundet af personlige afhængighedsforhold, og som sikrede ham opbakning i f.eks. diskussioner eller væbnet opgør.

Men produktionen og fordelingen synes også i videre forstand at have haft betydning for samfundenes reproduktionsbetingelser. Områder, som kontrollerede mange værdigenstande, var i stand til at tilgifte sig flere kvinder, end de afgav til andre grupper. På regionalt plan skabtes således centre med mange polygame ægteskaber og en periferi med mangel på kvinder og derfor en del ugifte mænd. Derved øger centrene deres kontrol over arbejdskraft – og derved muliggøres en yderligere ekspansion, evt. i retning af en højere grad af politisk centralisering i lighed med f.eks. de virkelige høvdingedømmer, som man bl.a. finder dem i Polynisien (F. Højlund 1979).

Det her beskrevne eksempel kan, som jeg allerede har sagt det, naturligvis ikke uden videre oversføres på forholdene i Danmark i det fjerde årtusinde f.Kr., men det kan tjene til at understrege den sammenhæng, der altid vil være mellem cirkulationen af værdigenstande og den begyndende udvikling af et

hierarkisk system baseret på rang. I Danmark begynder en cirkulation af sådanne prestige-genstande, efter de arkæologiske kilder at dømme, at tage til i slutningen af det fjerde årtusinde f.Kr. Det kan som nævnt resultere i demografiske ændringer, den mekanisme kan i hvert fald iagttages i Ny Guineas højland – og en demografisk vækst sætter også med sikkerhed ind i Danmark på dette tidspunkt, noget som igen skaber forudsætningerne for, hvad man har kaldt »den sekundære neolitiske revolution« (A. G. Sherratt 1980). Denne agerbrugsrevolution er karakteriseret ved indførelsen af en lang række nye teknologier: trækraft ved dyr, pløjning med ard, transportmidler som vogne, brug af mælk og uld fra husdyrflokkene, altsammen træk, som viser sig i løbet af det fjerde og begyndelsen af det tredje årtusinde f.Kr. i Danmark.

Dette skulle altså være det tidlige stadium af en mere generel model, ifølge hvilken den begyndende kontrol med udvekslingen af værdigenstande skulle kunne få demografiske konsekvenser, således at der inden for et større område skabtes en differentieret vækst i gruppestørrelse og dominans. Dette kunne på langt sigt føre til fremkomsten af mere centraliserede politiske systemer. Og det er sandsynligvis, hvad der sker i slutningen af det tredje årtusinde f. Kr. over store områder af det nordeuropæiske lavland i det tidsrum man kalder kobberstenalderen og senere bronzealderen.

På dette stadium af udviklingen kan den fremvoksende elite ifølge modellen forstærke sin kontrol over varecirkulationen ved at begrænse omfanget af lokale prestigevarer, stenøkserne var jo f.eks. lokale produkter, og i stedet satse på fremmede prestigeobjekter, af metal f.eks. (S. Frankenstein og J. M. Rowlands 1978). Omkring 2000 f.Kr. kan vi således tydeligt se en øget udveksling af eksotiske materialer som f.eks. rav og metal, der sandsynligvis afspejler et mere komplekst normsystem. Samtidig tyder meget på, at et redistributivt økonomisk system er ved at udvikles, således at lokale produkter vandrer op igennem det hierarkiske system til eliten i form af tribut – og disse varer benyttes af eliten til at erhverve fremmede prestigevarer, som igen

kan redistribueres i form af gaver, brudepriser og lignende. Det er i hvert fald en mulig fortolkning af kildematerialet. Der kommer fra ca. 2000 f.Kr. en strøm af fremmede bronze- og guldprodukter til landet sydfra, sandsynligvis formidlet netop gennem sådanne kontakter mellem eliten i de forskellige centre. Man taler om vareudveksling via prestige-kæder. Det var sandsynligvis sådanne udvekslingssystemer, der muliggjorde, at f.eks. Østersørav kunne føres så langt sydpå som til Mykene i Grækenland. De øgede bestræbelser fra elitens side på at kontrollere cirkulationen af prestigevarer giver sig også udtryk i udviklingen af højt specialiserede produkter. Tilstedeværelsen af specialistværksteder gør det jo lettere for eliten at kontrollere produktionen af f.eks. statussymboler – og dette er sandsynligvis baggrunden for fremkomsten af det berømte nordiske bronzehåndværk, som opstår i netop disse århundreder.

Ifølge den mere generelle teori, vi her har skildret, skulle der på dette tidspunkt af udviklingen kunne opstå en art ligevægtstilstand, et samfund i balance, som med et relativt lille energiforbrug – og iøvrigt uden væsentlige teknologiske fornyelser reproducerer sig selv.

Netop det synes da også at ske med den nordiske bronzealder, der igennem mere end 1500 år fastholder en forbløffende uniformitet i en lang række af sine kulturytringer. Først omkring 500 f.Kr. begynder tilførslerne af bronze tilsyneladende at svigte. Det sker sandsynligvis som følge af økonomisk ustabilitet i Centraleuropa, forårsaget bl.a. af kontakten med middelhavsfolkene, som netop sætter ind på dette tidspunkt, og som i Centraleuropa skaber de første forstadier til en markedshandel, en såkaldt administreret handel.

Fra dette stadium bliver der tale om flere mulige veje fremad eller tilbage, om man vil, for systemets udvikling. Der sker nemlig på dette tidspunkt en sammentrækning af det vareudvekslingssystem, som igennem flere årtusinder var udbygget over hele Europa – ganske vist med skiftende centre for udvekslingen, men trods alt af stor stabilitet. Men omkring 500 f.Kr. sker et kraftigt fald i til-

førslerne af prestigevarer, først og fremmest af bronze og guld, som systemet i Nordeuropa søger at modvirke ved at holde de fremmede varer længere i omløb, ofte op til flere hundrede år. Men socialt set må vi sandsynligvis tale om en vis devolution, der til en vis grad nedbryder de hierarkiske strukturer i oldtids-samfundene i Sydskandinavien og Nordtyskland. En ændring af situationen sker først igen omkring Kr.f., da virkningerne af de økonomiske omlægninger i Centraleuropa, forårsaget af kontakten mellem kelterne og romerne, begynder at slå igennem. Prestige-vare-økonomien retableres så igen i fuldt omfang.

Hele dette forløb er her set som et eksempel på et mere generelt fænomen, som kulturanthropologien har kunnet studere i en lang række samfund i lignende strukturelle situationer. Grundlæggende er antagelsen af, at ethvert lavteknisk samfund producerer et overskud af varer og arbejdskraft. Formålet med denne overskudsproduktion er opretholdelsen af de sociale relationer. Derved skabes en cirkulation af varer, som oftest finder sted i forbindelse med begivenheder af relationsbindende art, i rituelle sammenhænge bl.a. Det er vigtigt at erindre, at jord og fødevarer på dette stadium af udviklingen så at sige aldrig indgår i cirkulationen. Dette synes at være et generelt fænomen. Som påpeget af den franske socialanthropolog Maurice Godelier (1977): »ved at udelukke problemerne med produktionsmidlerne (jord) og eksistensmidlerne fra konkurrencen, sikrer det primitive samfund sine medlemmers fysiske eksistens, og ved at tillade konkurrence med svært tilgængelige varer sikrer det sin egen eksistens som samfund«.

Kontrollen med vareudvekslingen implicerer, som vi har set, kontrol over adgangen til de fremmede exotica, som indicerer status og er således bestemmende for udviklingen af den politiske magt. Internt opstår et system baseret på redistribution, i hvilket tribut i form af et hjemligt overskud vandrer op gennem systemet til høvdingen – og på samme tid vandrer velstandssymboler eller statussymboler ned igennem det samme system gennem en variation af sociale transaktioner.

Det er disse transaktioner, der tjener til at opretholde den sociale reproduktion hos de involverede parter.

Det er ikke her meningen at beskrive blot hovedtrækken i den videre udvikling, dvs. det som finder sted i tiden efter Kr. f. Det skal blot nævnes, at i Europa kan vi nu regne med mindst tre økonomiske zoner: den romerske i syd med dens pengeøkonomi og markedshandel, bufferzonen i Centraleuropa uden for Limes, hvor man finder visse tilnærmelser til en markedsøkonomi og bydannelser – og endelig den nordeuropæiske zone, hvor den arkaiske prestige-vare økonomi stadig eksisterer (L. Hedager 1978). Imellem disse tre zoner eksisterer en kompliceret interaktion, som bl.a. i løbet af det 2. århundrede e.Kr. medfører de første tilløb til det, man kalder administreret handel, dvs. en udveksling, der er baseret på kontraktrelationer mellem parterne. Herigennem fastsættes omfanget, sammensætningen, kvaliteten og priserne på de udvekslede varemængder, som alene tjener til at opretholde en vis levestandard hos eliten – og for første gang synes vi nu at kunne iagttage en sammenhæng mellem udvekslingen og en produktionsforøgelse inden for de basale erhverv, som igen medfører en øget centralisering af den politiske magt. Jeg skal blot slutte af med den formodning, at det er den form for vareudveksling, som præger oldtidssamfundet frem til 700-tallet e.Kr., ja, sandsynligvis endnu senere, hvor bydannelserne begynder at få betydning. Disse første bydannelser vil jeg med et udtryk af Karl Polanyi kalde »Ports of Trade«, dvs. mødesteder for fremmede og potentielt fjendtlige grupper (K. Lunden 1972). Hedeby, Kaupang og Birka er eksempler på sådanne Ports of Trade. Lokalteterne er beskyttet af den politiske autoritet i området, som på sin side har vitale interesser i at administrere vareudvekslingen, da denne jo fortsat er afgørende for opretholdelsen af de sociale relationer.

Hvad der her er skitseret, er et meget kortfattet og forenklet eksempel på, hvorledes arkæologien i dag ad hypotetisk deduktiv vej, med kulturanthropologiens hjælp, søger at etablere nogle fortolkningsmodeller eller forklaringskitser, som så gennem detailanalyser

må prøves efter på det konkrete kildemateriale. Det afviger jo en del fra, hvad man læser om i de mere populariserende værker om Danmarks oldtid.

Ud over denne skitse har det samtidig været mit ønske at pege på det opgør med den etnocentriske betragtningsmåde, som megen socialanthropologi og siden også arkæologien har forsøgt i studiet af såkaldt primitive samfund. Det er måske ad den vej, det i fremtiden vil lykkes at skabe en nærmere kontakt mellem de forskellige fagområder, herunder også mellem arkæologien og historieforskningen.

Litteratur

- Andersen, Niels H., 1980: Sarup. Befæstede neolitiske anlæg og deres baggrund. *Kuml*, 63–103.
- Becker, C. J., 1979: Arkæologi i Danmark – i går, i dag, i morgen. *Fortid og nutid*, bd. 28, 3–11.
- Christensen, Aksel E., 1969: *Vikingetidens Danmark*. København.
- Clarke, David, 1968: *Analytical Archaeology*. London.
- Clastres, Pierre, 1977: *Society against the State*. Oxford. Fransk udgave: *Le société contre l'état*, 1974.
- Dalton, George, 1971: *Traditional Tribal and Peasant Economies: an Introductory Study of Economic Anthropology*. New York.
- Dalton, George, 1980: Anthropological models in archaeological perspective. I *Pattern of the Past. Studies in honour of David Clarke*. (ed. I. Hodder, G. Isaac og N. Hammond). London.
- Diamond, Stanley, 1981: *In Search of the Primitive*. A critique of civilization. New Brunswick, USA.
- Frankenstein, S. og Rowlands, M. J., 1978: The Internal Structure and Regional Context of Early Iron Age Society in South Western Germany. *Institute of Archaeology, Bulletin* nr. 15. London.
- Friedman, J. og Rowlands, M. J., 1978: Notes towards an Epigenetic Model of the Evolution of »Civilization«. I Friedman og Rowlands (ed.) *The Evolution of Social Systems*.
- Godelier, M., 1977: *Perspectives in Marxist Anthropology*. Cambridge.
- Hastrup, K. og Ovesen, J., 1980: *Etnografisk grundbog*. Metoder, teorier og resultater. København.
- Hedager, Lotte, 1978: A Quantitative Analysis of Roman Imports in Europe North of the Limes (0–400 A.D.), and the Question of Roman-Germanic Exchange. *Studies in Scandinavian Prehistory and Early History*, bd. 1, 191–216. København.
- Hempel, Carl G., 1942: The Function of General Laws in History. *Journal of Philosophy*, bd. 39.
- Højlund, Flemming, 1979: Stenøkser i Ny Guineas højland. Betydningen af prestigesymboler for reproduktionen af et stammesamfund. *Hikuin*, 31–48.
- Jensen, Jørgen, 1966: Arkæologi og kulturforskning. *Historisk Tidsskrift* 1966, 1–30.
- Jensen, Jørgen, 1979: En kommentar til debatten om Dansk arkæologi – fortid og fremtid. *Fortid og nutid*, bd. 28, 64–69.
- Jensen, Jørgen, 1979: Oldtidens samfund. Tiden indtil 800. *Dansk Socialhistorie*, bd. 1. København.
- Keller, Chr., 1978: *Arkeologi – virkelighetsflukt eller samfunnsforming*. Oslo.
- Kristiansen, Kr., 1978: Dansk arkæologi – fortid og fremtid. *Fortid og nutid*, bd. 27.
- Lévi-Strauss, C., 1961: *Entretiens avec Claude Lévi-Strauss* (ed. C. Charbonnier). Paris.
- Lévi-Strauss, C., 1969: *Den vilde tanke*. På dansk ved Hans Peter Lund. København.
- Lunden, Kåre, 1972: *Økonomi og samfunn*. Synspunkt på økonomisk historie. Oslo.
- Malmer, M. P., 1962: *Jungneolitische Studien*. Lund.
- Polanyi, Karl, 1971: Carl Menger's two meanings of "economic", i G. Dalton (ed.) *Studies in Economic Anthropology*. American Anthropological Association.
- Sherratt, A., 1972: Socio-economic and demographic models for the Neolithic and Bronze Age of Europe. I D. L. Clarke: *Models in Archaeology*, London.
- Sherratt, A., 1980: Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution. *Pattern of the Past. Studies in honour of David Clarke*. (ed. I. Hodder, G. Isaac og N. Hammond). London.
- Skovgaard-Petersen, Inge, 1977: Oldtid og vikingetid. I *Gyldendals Danmarks historie*, bd. 1.
- Steensgård, Niels, 1980: Universalhistorie, samfundshistorie og historisk strukturalisme. *Historisk Tidsskrift* bd. 80.